Van paardenwei tot vleespastei

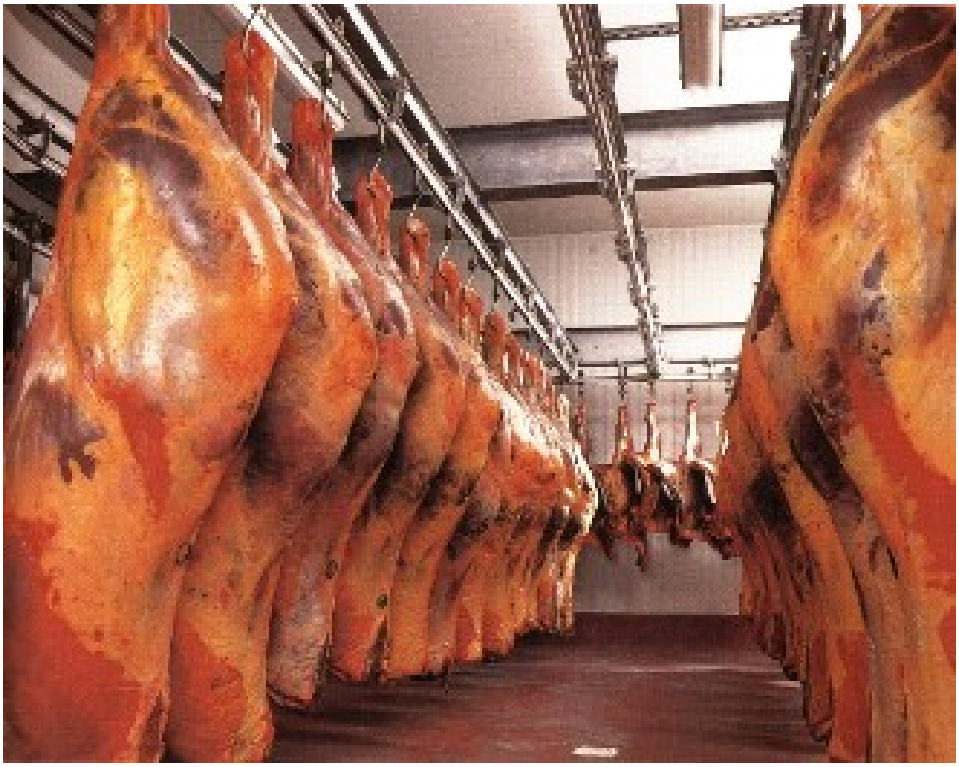

8-12-2006, Wageningen

Opdrachtgever
Ir. Sjoerd van de Wouw
Senior beleidsmedewerker Wakker Dier

Datum en plaats
8-12-2006, Wageningen

“Dit rapport is gemaakt door studenten van Wageningen Universiteit als onderdeel van hun MSc-opleiding. Het is géén officiële publicatie van Wageningen Universiteit of Wageningen UR. Wageningen Universiteit neemt middels dit rapport geen formele positie in, noch representeert het haar visie of mening in deze.“

Samenvatting

Dit rapport is geschreven naar aanleiding van het Academic Master Cluster (AMC) project voor de Wageningen Universiteit. Het project is uitgevoerd door vijf Master studenten in opdracht van Stichting Wakker Dier. Het project heeft een tijdsbestek van 16 weken, waarin parttime gewerkt is. Ieder groepslid heeft zijn eigen functie binnen het projectteam.

Stichting Wakker Dier is een jonge, actieve campagneorganisatie met als doel 'het verbeteren van het welzijn van dieren in de bio-industrie en het onder de aandacht brengen van misstanden'. Steeds vaker krijgt Stichting Wakker Dier vragen van verontruste consumenten over het verwerken van paardenvlees in samengestelde vleesproducten. Uitgaande van dit probleem is de volgende doelstelling opgesteld: *consumenten die verontrust en onwetend zijn over het gebruik van paardenvlees informeren over het gebruik van paardenvlees in (samengestelde) vleesproducten.* Er zijn verschillende subvragen opgesteld om deze doelstelling te bereiken. De subvragen zijn beantwoord met behulp van een literatuuronderzoek en interviews met betrokken partijen. De hele keten is doorlopen, waarbij is gestart bij de paardenhouders en geëindigd bij de (samengestelde) vleesproducten.

Gedurende het onderzoek is gebleken dat niet alle betrokken partijen bereid waren mee te werken. Waarschijnlijk heeft dit de resultaten van het onderzoek beïnvloed. Daarnaast was er over dit onderwerp weinig wetenschappelijke informatie te vinden, waardoor er vooral veel gebruik gemaakt is van het Internet.

Verder is het onmogelijk gebleken om een volledig beeld te geven van het gebruik van paardenvlees in Nederland en van de import en de export. Dit verslag geeft een sfeerbeeld weer van de situatie in Nederland. Dit onderzoek heeft er wel toe geleid dat we een productlijst hebben kunnen maken van snacks die paardenvlees bevatten. Deze lijst bevat producten die te koop zijn in zowel de supermarkt als de groothandel en de horeca. Uit deze lijst blijkt dat er in Nederland een flink aantal producten verkocht wordt waarin paardenvlees verwerkt is. Dit paardenvlees is afkomstig uit het buitenland, waar de paarden meestal gefokt worden voor het vlees. Uit de wetgeving blijkt dat op de ingrediëntendeclaratie vermeldt moet staan of het product paardenvlees bevat.

Inhoud

Samenvatting....3
Inhoud....4
Hoofdstuk 1 Inleiding....5
Hoofdstuk 2 Aanleiding....6
Hoofdstuk 3 Probleemstelling, doelstelling en onderzoeksvraag....7
Hoofdstuk 4 Wakker Dier....8
Hoofdstuk 5 Het gebruik van paardenvlees door de consument....10
5.1 Waarom consumeren consumenten liever geen paardenvlees?....10
5.2 Wat is de reden voor het gebruik van paardenvlees?....11
Hoofdstuk 6 Slachtprocedure....12
6.1 Welke paarden worden in Nederland geslacht?....12
6.2 Slachtprocedure....12
6.3 Welke paarden worden in het buitenland geslacht?....13
6.4 Welke delen van het paard worden gebruikt?....13
Hoofdstuk 7 Import en export....14
7.1 Import....14
7.2 Export....15
Hoofdstuk 8 Wetgeving....17
8.1 Voedsel en Waren Autoriteit (VWA)....17
8.2 Productschappen Vee, Vlees en Eieren (PVE)....17
8.3 Europese wetgeving....17
8.4 Wetgeving en paardenvlees....18
Hoofdstuk 9 Welke producten bevatten paardenvlees?....20
Hoofdstuk 10 Discussie en conclusie....22
Referenties....24
Bijlage 1....25
Bijlage 2....29

Hoofdstuk 1 Inleiding

Het Voedingscentrum en de Voedsel- en Warenautoriteit komen steeds vaker met spotjes op de televisie met onderwerpen als de balansdag, de schijf van vijf en ziektes als diabetes, hart- en vaataandoeningen en obesitas. Daarnaast wordt de Nederlandse bevolking vermaakt met televisieprogramma's als 'de smaakpolitie', 'wat je eet ben je zelf' en 'je echte leeftijd'. Deze organisaties en programma's zijn ontstaan door de wisselwerking van trends op voedingsgebied, nieuwsitems over dierenziektes en de Nederlandse consument die steeds bewuster gaat consumeren. De consument wordt dus steeds vaker geconfronteerd met voeding en slechte eetgewoontes. Consumenten eten niet zomaar meer zonder te weten wat ze eten. Fabrikanten springen hierop in en willen de consument verleiden met gezondere producten. Zo zijn er producten die steeds meer verrijkt worden met 'gezonde ingrediënten' zoals omega-3 & 6-vetzuren, vitamines en weerstandsverhogende bacteriën. Daarnaast ontstaat er juist een markt voor producten die puur natuur zijn. Eerlijk voedsel dus, zonder toevoegingen. Verder gaan consumenten steeds bewuster om met het consumeren van vlees, aangezien consumenten steeds meer een persoonlijke (emotionele) band met (huis)dieren krijgen.

Omdat de consument vaker wordt blootgesteld aan het thema 'weet wat je eet', gaat men meer op zoek via verschillende mediakanalen naar informatie over gezondheid en voeding. Een van die kanalen is het Internet, waar veel te vinden is. Met deze overvloed aan informatie ontstaan vragen bij de consument. Deze vragen zijn terug te vinden op websites van diverse organisaties zoals www.voedingscentrum.nl, www.overgewicht.nl en www.wakkerdier.nl.

Dit rapport is geschreven naar aanleiding van het Academic Master Cluster (AMC) project voor Wageningen Universiteit, in opdracht van Wakker Dier. Steeds vaker krijgt Stichting Wakker Dier vragen van verontruste consumenten over het verwerken van paardenvlees in samengestelde vleesproducten. Uitgaande van dit probleem is de volgende doelstelling opgesteld: *consumenten die verontrust en onwetend zijn over het gebruik van paardenvlees informeren over het gebruik van paardenvlees in (samengestelde) vleesproducten.*

In hoofdstuk 2 wordt eerst de aanleiding van het onderzoek uitgewerkt en vervolgens wordt in hoofdstuk 3 dieper ingegaan op de doelstelling waarbij de onderzoeksvraag met de subvragen beschreven worden. Daarna wordt in hoofdstuk 4 achtergrond informatie gegeven over de Stichting Wakker Dier. Dan volgt hoofdstuk 5 waarin de subvragen over het gebruik van paardenvlees door de consument wordt uitgewerkt. Vervolgens is in hoofdstuk 6 nagegaan welke paarden er geslacht worden in binnen- en buitenland en welke delen van het paard in snacks gebruikt worden. Omdat Nederland van vroeger uit een handelsland is en er veel paardenvlees uit het buitenland Nederland ingevoerd wordt, geeft hoofdstuk 7 een overzicht van de import en exportcijfers van paarden en paardenvlees. In hoofdstuk 8 wordt de wetgeving omtrent paardenvlees samengevat. In hoofdstuk 9 wordt een overzicht gegeven van producten die paardenvlees bevatten en verkrijgbaar zijn in Nederlandse supermarkten en groothandelaren. Tenslotte wordt in hoofdstuk 10 het project bediscussieerd en worden er verschillende conclusies getrokken.

Hoofdstuk 2 Aanleiding

Stichting Wakker Dier is een campagneorganisatie met als doel "het verbeteren van het welzijn van dieren in de bio-industrie en het onder de aandacht brengen van misstanden"[1]. De nevendoelstelling is het bevorderen van milieu-, mens-, en diervriendelijke veeteelt (zoals de biologische veehouderij). Steeds vaker krijgt Stichting Wakker Dier vragen van verontruste consumenten over het verwerken van paardenvlees in samengestelde vleesproducten. Een voorbeeld van een email van een verontruste consument is:

Beste wakkere dierenvrienden,

Weten jullie in welke producten paardenvlees verwerkt is zonder dat we dat in de gaten hebben?
Ik vond ergens, dat het ook het geval is in frikadellen.
Is belangrijk om te weten voor paardenliefhebbers.

Vriendelijke groet,
xxxx

Om een eenduidig beeld te krijgen van wat er wordt verstaan onder samengestelde vleesproducten, volgen er eerst enkele definities[2].
Onder *vlees* wordt verstaan: alle voor menselijke consumptie geschikte delen van als landbouwhuisdier gehouden slachtdieren.
Onder een *vleesproduct* wordt verstaan: een product bereid van of met zodanig behandeld vlees dat, aan de hand van het snijvlak van de hartdoorsnijding, de verdwijning van de kenmerken van vers vlees kan worden geconstateerd, met uitzondering van vlees dat alleen een koudebehandeling heeft ondergaan, gehakt vlees en vleesbereidingen.
Onder *samengestelde vleesproducten* wordt verstaan: alle producten die bestaan uit meerdere soorten vlees, van één of meerdere dieren, of een vleesproduct waaraan andere ingrediënten dan vlees zijn toegevoegd.

Allereerst is de volgende visie en missie opgesteld:

Visie
De momenteel verontruste consument uit de doelgroep van wakker dier beschikt na afloop van het project over meer informatie betreffende het gebruik van paardenvlees. Hierdoor kan hij/zij bewustere keuzes maken op het gebied van (samengestelde) vleesproducten, die men naar eigen inzicht kan consumeren.

Missie
Het wegnemen van de onwetendheid en verontrustheid over het gebruik van paardenvlees in (samengestelde) vleesproducten bij de doelgroep van Stichting Wakker Dier.

Hoofdstuk 3 Probleemstelling, doelstelling en onderzoeksvraag

In dit hoofdstuk wordt allereerst de probleemstelling van het onderzoek uitgewerkt. Met behulp van deze probleemstelling zijn er vervolgens een doelstelling en een onderzoeksvraag opgesteld. De onderzoeksvraag is opgedeeld in verschillende subvragen. Na deze subvragen wordt er beschreven hoe de antwoorden op de subvragen en uiteindelijk op de onderzoeksvraag verkregen zijn.

Probleemstelling
Door een gebrek aan informatie is er binnen de doelgroep van wakkerdier onwetendheid en verontrustheid over de verwerking van paardenvlees in (samengestelde) vleesproducten. Het is onduidelijk waar het paardenvlees vandaan komt, welke delen van een paard er worden gebruikt en waar het paardenvlees uiteindelijk in terecht komt.

Doelstelling
Consumenten die verontrust en onwetend zijn over het gebruik van paardenvlees informeren over het gebruik van paardenvlees in (samengestelde) vleesproducten.

Onderzoeksvraag
Welke delen van een geslacht paard worden verwerkt tot (samengestelde) vleesproducten en welke producten zijn dit?

Subvragen
- Welke redenen zijn er voor de consument om geen paardenvlees te eten?
- Wat is de reden voor het gebruik van paardenvlees?
- Wat voor soort paarden wordt geslacht? (Te denken aan hobby- en sportpaarden en voor de slacht gefokte paarden.)
- Welke delen van een paard worden gebruikt in (samengestelde) vleesproducten?
- Wordt er paardenvlees geïmporteerd, zo ja waar vandaan?
- Wordt er paardenvlees geëxporteerd, zo ja waarheen?
- Hoe is de wetgeving betreffende de productie (samengestelde) vleesproducten.
- Wat is de Europese wetgeving omtrent het gebruik van paardenvlees?
- Welke (samengestelde) vleesproducten in Nederland bevatten paardenvlees?

Deze subvragen zijn beantwoord met behulp van een literatuuronderzoek en interviews met verschillende betrokken partijen. Om meer inzicht te krijgen in de situatie is er gestart met een literatuuronderzoek. Vervolgens zijn de betrokken partijen benaderd. Er is gewerkt van ‘zaadje tot karbonaadje’. In dit geval is er dus begonnen bij de paardenhouders en is er geëindigd bij de (samengestelde) vleesproducten.

Hoofdstuk 4 Wakker Dier

In dit hoofdstuk wordt een beschrijving gegeven van de Stichting Wakker Dier. De opdracht is uitgevoerd voor Wageningen Universiteit in opdracht van Stichting Wakker Dier. Wakker Dier is een stichting die zich profileert als een jonge, actieve campagne organisatie. De stichting heeft als algemeen doel "het verbeteren van het welzijn van dieren in de bio-industrie en het onder de aandacht brengen van misstanden", met als nevendoelstelling het promoten van milieu-, mens-, en diervriendelijke veeteelt.[3]

Sinds 2001 werkt Stichting Wakker Dier samen met diverse organisaties die het dierenwelzijn vooropstellen. Door middel van samenwerking wil Stichting Wakker Dier een zo sterk mogelijke vuist maken tegen onder andere de bio-industrie. Hierdoor is Stichting Wakker Dier de grootste dierenbeschermingsorganisatie geworden die zich inzet voor het welzijn van de landbouwhuisdieren in de bio-industrie. Stichting Lekker Dier, Stichting Vrienden van Lekker Dier en Stichting Wakker Dier zijn geconsolideerd. Dit betekent dat het bestuur, vestigingsplaats, directeur, rechtsvorm en doelstelling voor alle drie gelijk zijn. Het fonds ‘stichting Vrienden van Lekker Dier’ financiert gezamenlijke projecten en campagnes van deze organisaties. Het kantoor van Stichting Wakker Dier wordt bemand door zeven betaalde professionele (parttime) krachten, aangevuld met projectmedewerkers, stagiaires en vrijwilligers (Figuur 1). De belangrijkste financieringsbronnen voor de stichting zijn bijdragen van donateurs en externe fondsen. Stichting Wakker Dier vermeldt dat het een bestand heeft van ongeveer 500 vrijwilligers. Deze vrijwilligers zetten zich in door deel te nemen aan onder andere publieksvoorlichtingsacties en het bemannen van stands. Op vrijwilligersgebied werkt Stichting Wakker Dier samen met Stichting Bont voor Dieren en de Stichting Proefdiervrij. Dit gebeurt om kosten te besparen en om vrijwilligers meer te kunnen bieden.

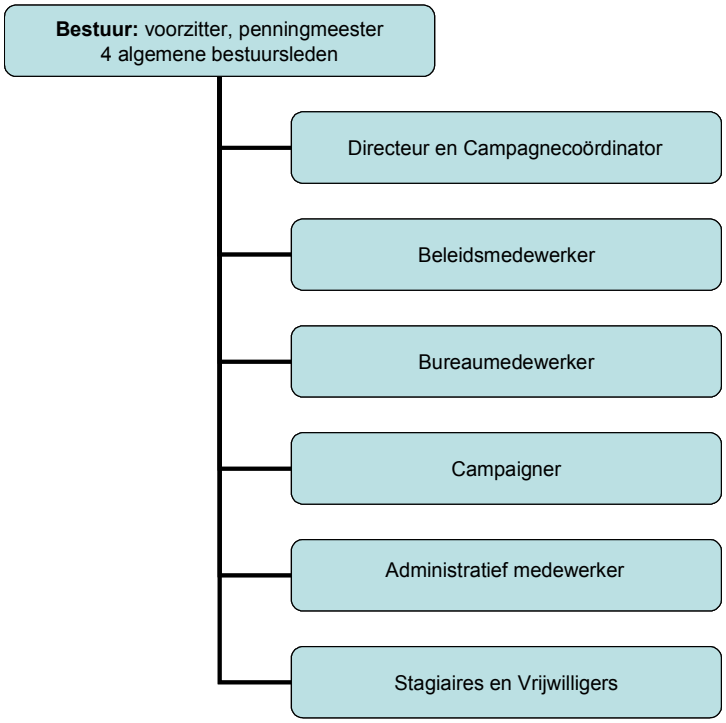

Figuur 1 Organisatiestructuur Stichting Wakker Dier

Door acties te voeren benadert Stichting Wakker Dier consumenten, producenten en overheden met als doel de belangen van dieren te behartigen. Enerzijds doet Stichting Wakker Dier dit door publieksvoorlichting te geven over de bio-industrie en publiek te motiveren om diervriendelijk in te kopen door het promoten van scharrel-, biologische en vegetarische producten. Anderzijds wordt druk uitgeoefend op de overheid en het bedrijfsleven met als doel de positie van dieren in de bio-industrie te verbeteren.

Stichting Wakker Dier heeft het CBF-Keur voor goede doelen. Instellingen die hieraan voldoen, hebben een strenge toetsing doorstaan. De criteria hebben betrekking op vijf gebieden: bestuur, beleid, fondsenwerving, besteding en verslaggeving. Stichting Wakker Dier vindt het keurmerk belangrijk omdat voor hun donateurs hierdoor duidelijk is dat hun geld goed besteed wordt.

Hoofdstuk 5 Het gebruik van paardenvlees door de consument

5.1 Waarom consumeren consumenten liever geen paardenvlees?

Koeien worden net als schapen, varkens, konijnen en reeën zonder probleem gegeten in Nederland. Maar het eten van paardenvlees is voor veel consumenten onacceptabel.

In Nederland waren er lange tijd paardenslachterijen, apart van de gewone slachterijen. Anno 2006 zijn er daar nog maar heel weinig van over. In Nederland daalt de consumptie van paardenvlees, in 1990 werd er nog 1,4 kilo paardenvlees per hoofd van de bevolking geconsumeerd en in 2005 lag deze hoeveelheid op 0,6 kilo[4].

Uit het 'grote kroketten onderzoek'[5] blijkt dat de Nederlandse consument niet erg kieskeurig is. In het onderzoek zegt 70% van de consumenten de voorkeur te geven aan rundvleeskroketten, terwijl de vleeskroket het meest gegeten wordt. De doorsnee vleeskroket bevat echter paardenvlees. Hoewel het overgrote deel van de bevolking dus paardenvlees eet, denkt slechts 1% kroketten met paardenvlees te eten.

Binnen Europa zijn er verschillen in het consumptiepatroon van paardenvlees. Fransen en Italianen zijn de grootste paardenvleeseters in Europa en België staat derde op de Europese ranglijst. Dit komt onder andere door de Italiaanse migranten rond steden als Bergen en Charleroi. De Italianen consumeren het liefst veulenvlees en vooral de Zwitsers stellen vaak heel hoge eisen aan paardenvlees. Voor een Brit is het niet acceptabel om paardenvlees te eten.

De lage consumptie van paardenvlees is voornamelijk historisch bepaald: er is ooit een verbod geweest vanuit de katholieke kerk op de consumptie van paardenvlees. Joden mogen nog steeds geen paardenvlees eten, omdat het niet kosjer is en ook voor de moslim is het consumeren van paardenvlees taboe. Hiernaast heeft het taboe op paardenvlees te maken met de perceptie van het paard als edel dier. Paarden spelen ook in mentale zin een rol in het leven van mensen. Zo zijn paarden ook een statussymbool[6 7 8].

Dieren en dus ook paarden hebben in de geschiedenis van het menselijke bestaan verschillende functies gehad. In de prehistorie werd er alleen gejaagd op dieren. Het temmen van dieren, vanaf circa 4000 v. Chr. heeft belangrijke veranderingen in het menselijke bestaan veroorzaakt. Sindsdien woonden mensen op een vaste woonplaats met een kudde getemde dieren in plaats van het nomadenbestaan, waarbij men het trekkende dier volgde. Voor het begin van de jaartelling werden paarden gebruikt voor de oorlogvoering. In de Middeleeuwen werden paarden nog steeds gebruikt voor de oorlogvoering en werden ze tevens gebruikt voor het trekken van wagens. Het paard werd in deze tijd nog niet gebruikt voor het zware werk op het land. Het varken was in deze tijd een goedkope vleesleverancier. Aan het einde van de Middeleeuwen toonden mensen al grote waardering voor het dier als speelkameraadje en gezelschapsdier.

Vanaf het begin van de 19e eeuw werden dieren meer en meer gericht gefokt op de belangrijkste productie-eigenschappen. Er werden steeds hogere eisen aan de dieren gesteld. De verstedelijking maakte de band tussen mensen en wilde fauna en die tussen mensen en getemde dieren langzaam losser.

In de 20e eeuw werd de trekkracht van paarden en runderen steeds meer vervangen door apparaten. In eerste instantie door stoommachines en later door verbrandingsmotoren. Hierdoor nam het aantal arbeidsuren per dier aanzienlijk af. Verder vindt er in deze eeuw een sterke groei plaats van het gebruik van dieren als troeteldier en van het gebruik voor de sport (denk hierbij aan o.a. duiven, honden en paarden).

Boeren worden in die tijd meer ondernemer en de dieren zijn ontaard in productiefactoren. Er wordt tevens meer zorg geuit over de houderijmethoden van landbouwhuisdieren. Consumenten stellen

steeds meer eisen aan de kwaliteit van het product en stellen tevens eisen aan de productiemethoden. Rond 1990 wordt er een wetgeving opgesteld op het gebied van gezondheids- en welzijnseisen van dieren. De functie van dieren als gezelschapsdier of voor de sport breidt zich in deze periode nog sterker uit. Paarden worden vanaf deze tijd alleen nog maar als gezelschapsdier of voor de sport gehouden en niet meer voor trekkracht op het land.

Mensen krijgen steeds meer een persoonlijke (emotionele) band met huisdieren. Een voorbeeld hiervan is huisdieren die bij alleenstaanden de “leegte” opvullen van het gemis van een partner. Hierdoor ontstaat de trend in de functieontwikkeling van dieren, dat mensen dieren steeds meer gaan beschouwen als wezens die ook recht hebben op een waardige behandeling. De maatschappij eist dat dieren tijdens hun leven een dierwaardig bestaan moeten hebben. De emotionele waarde van een dier (aaibaarheidsfactor) speelt hierbij een rol, maar de groep met dieren waarvoor deze eisen worden gesteld breidt zich steeds verder uit[9].

5.2 Wat is de reden voor het gebruik van paardenvlees?

In Europa is paardenvlees vrij populair. Een slager heeft voor het slachten van paarden een speciaal vakdiploma nodig. Het verse vlees werd vroeger alleen verkocht in de paardenslagerij. Hoewel het weinig gedaan wordt, mag paardenvlees naast andere vleessoorten in de gewone slagerij verkocht worden. Jonge, vlezige dieren genieten de voorkeur.

Voor een leek is paardenvlees moeilijk te onderscheiden van rundvlees. Paardenvlees is roder dan rundvlees en bederft sneller. Het kan op dezelfde manier als rundvlees bereid worden, maar omdat paardenvlees heel erg mager is, moet het meestal langer en op een lagere temperatuur verwarmd worden. Paardenvlees is rijk aan ijzer, hierdoor heeft het een donkerrode kleur. Doordat het spierweefsel een hoger glycogeengehalte heeft, is de smaak zoeter dan rundvlees en daardoor kan het vlees bij de bereiding wat sterker gekruid (gepeperd) worden. Omdat paarden in eerste instantie niet worden gefokt voor het vlees, is de kans op de aanwezigheid van allerlei residuen kleiner. Daarnaast kennen paarden nog geen dierziektes zoals BSE, varkenspest en vogelpest. Het vet is hooggeel tot oranje van kleur en heeft een zachte consistentie. Door de malsheid van het vlees kan het grootste deel van de achtervoet gegeten worden als biefstuk. Daarnaast wordt paardenvlees onder andere verwerkt tot paardengehakt en tot paardenrookvlees. Paardengehakt is een gemengd gehakt van 30% paard en 70% varken[10,11,12].

Het vlees van mindere kwaliteit kan worden gebruikt in verschillende snacks zoals: frikadellen en kroketten. De belangrijkste reden om paardenvlees te gebruiken in deze samengestelde vleesproducten is het economische voordeel. Daarnaast wordt het verwerkt omdat het een grondstof is met gunstige eigenschappen, zoals de smaak, structuur en de bindingseigenschappen van de eiwitten. Vroeger werd het ook gebruikt vanwege de donker rode kleur, maar dit is tegenwoordig niet meer nodig. In kroketten zorgt paardenvlees voor het typische draadjesvlees, wat de Nederlandse consument wil. Wanneer er paardenvlees in een product is verwerkt moet dit altijd volgens de wetgeving op het etiket vermeld worden. Ondanks de voordelige eigenschappen zal paardenvlees in de toekomst waarschijnlijk helemaal niet meer gebruikt worden. Op dit moment zitten er heffingen op de import van rund- en varkensvlees. Hierdoor is paardenvlees relatief goedkoper. Wanneer in de toekomst de heffingen worden afgeschaft, is het economische voordeel verdwenen. Daarnaast zal vanwege de emotionele redenen van de consument meer en meer gebruik gemaakt worden van vervangers. Een voorbeeld van een alternatief voor paardenvlees is kippenseparatorvlees.

Hoofdstuk 6 Slachtprocedure

6.1 Welke paarden worden in Nederland geslacht?

Bij slachterijen komen paarden terecht die niet meer voor fokkerij, sport of recreatie gebruikt kunnen worden. Paarden worden in Nederland nooit gefokt omwille van het vlees; enkel paarden die niet meer economisch rendabel zijn worden afgevoerd voor de slacht. Omdat de afgevoerde paarden sterk kunnen variëren in leeftijd is de kwaliteit van het aangeboden inlandse paardenvlees zeer variabel[13,14,15].

Op de grootste paardenmarkt van Nederland in Zuid-Laren, worden niet alleen sport- en recreatiepaarden verhandeld, maar ook paarden die naar de slacht gaan. Deze worden in de meeste gevallen geëxporteerd naar Italië, Frankrijk en België (zie hoofdstuk 7).

Naast de verwerking van paarden die niet geschikt zijn voor fokkerij, sport of recreatie zijn er ook specifiek gefokte slachtpaarden (zie paragraaf 6.3). Deze worden uit het buitenland gehaald. In Nederland is er geen markt voor het fokken van paarden voor consumptie. Een gezond paard brengt bij de slachter ongeveer 600 euro op, maar dan zijn er al veel kosten gemaakt (inbrengen chip, stalkosten, voedsel, etc.). Wanneer het paard verkocht wordt aan een manege of een particulier kan het drie keer zo veel opbrengen. In Nederland wordt een paard alleen naar de slacht gebracht wanneer er geen andere mogelijkheid meer is[16].

Niet geschikt voor de sport zijn bijvoorbeeld pony's en ponyachtigen (Shetlanders). Deze zijn vaak te vinden bij mensen in de wei, maar worden na enige tijd, als men er niets meer mee kan naar de slachterij gebracht. Daarnaast worden veulens die met een afwijking geboren worden naar de slacht gebracht. Een groot deel van de paarden die geslacht worden zijn jonger dan 8 jaar. Beneden die leeftijd wordt duidelijk dat deze paarden niet geschikt zijn voor de recreatie of sport. Redenen hiervoor zijn bijvoorbeeld een afwijking in de rug, of een krom been. Paarden die een sportblessure hebben, worden indien ze veel pijn hebben en niet meer beter kunnen worden naar de slacht gebracht. Wanneer deze paarden bij de slachterij komen zijn ze vaak oud. De meeste van deze paarden gaan via de verzekering naar de slacht. Veel paardenhouders verzekeren hun goede (sport)paarden voor een bepaald bedrag. Wanneer een paard dan bijvoorbeeld kreupel wordt en niet meer geschikt is voor de sport, kan het paard naar de verzekering. De eigenaar krijgt dan een geldbedrag uitgekeerd en de verzekering zorgt voor een snelle en adequate afhandeling. In de meeste gevallen betekent dit dat de paarden naar de slacht gebracht worden, maar de houder heeft ook de mogelijkheid het paard zelf te houden of te euthanaseren. Uit de praktijk blijkt dat in Nederland de meeste paarden die bij de slachter terecht komen dus of heel jong (< 8) of juist heel oud (ongeveer 20) zijn.

6.2 Slachtprocedure

In veel gevallen zijn de paardenhouders die hun paarden naar de slacht brengen bekend met de slachter. Wanneer een paard op een standaard wijze naar de slachterij gaat, zijn er twee opties. Optie één is dat de eigenaar de paarden zelf wegbrengt. De andere optie is dat de paarden door de slachter opgehaald worden.

Een andere manier waarop paarden bij de slachterij terechtkomen is door middel van een noodslachting. Daarbij wordt het transport vaak zelf geregeld, via een particulier. Bij een noodslachting gaan de paarden via de kortste weg naar de slacht. Dit voorkomt stress bij het paard en zorgt ervoor dat ze niet in het verkeerde circuit terechtkomen. Vaak zijn de mensen die hun paard via deze weg laten slachten bekend met de transporteur en vertrouwen ze op een goede afloop. Wanneer de paarden via de verzekering bij de slacht komen, wordt alles ook door de verzekering geregeld.

Wanneer een paard bij de slachterij komt, wordt eerst het paspoort gecontroleerd door de veearts. Daarbij wordt er gekeken naar de toegediende medicijnen en of het paardenvlees gebruikt kan worden

voor consumptie. Wanneer de paarden geslacht zijn, komen keurmeesters van de 'Kwaliteits Dienst Slachterijen' het vlees keuren. Wanneer er twijfel bestaat over de kwaliteit van het vlees, wordt het naar een lab gebracht waar het verder onderzocht wordt. In de tussentijd blijft het vlees bij de slachter en ten slotte wordt aan de hand van de onderzoeksresultaten besloten of het vlees getransporteerd kan worden.

Het paardenvlees uit Nederland gaat in de meeste gevallen naar België, Frankrijk of Italië, omdat in Nederland zeer weinig paardenvlees gegeten wordt en het van een te goede kwaliteit is om in samengestelde vleesproducten te verwerken. Het paardenvlees dat wel wordt gebruikt in samengestelde vleesproducten is vaak geïmporteerd industrievlees.

6.3 Welke paarden worden in het buitenland geslacht?

Aangezien een groot deel van het paardenvlees voor het bereiden van snacks in Nederland uit het buitenland wordt geïmporteerd, is er tevens onderzocht welke paarden daar geslacht worden. Uit verschillende gesprekken is naar voren gekomen dat in andere landen daadwerkelijk paarden gefokt worden voor het vlees. Hier zijn echter geen andere bonnen voor gevonden. Paardenslacht vindt onder andere plaats in Argentinië, Amerika, Nieuw Zeeland, België, Polen en Roemenië.

In Argentinië leven de paarden in kuddes in het wild, maar deze kuddes schijnen wel speciaal gehouden te worden voor het vlees. Periodiek worden deze kuddes gecontroleerd en opgesplitst in jong en oud. Naast het economische voordeel, wordt paardenvlees geïmporteerd uit Zuid-Amerika, omdat het een continue aanvoer van paardenvlees met constante kwaliteit betekent. Al het geïmporteerde vlees is verwerkt in EG-goedgekeurde slachthuizen.

Daarnaast is uit een gesprek naar voren gekomen dat in Amerika (VS) paarden wel specifiek gefokt worden voor de slacht, evenals de runderen en varkens in Nederland. De paarden worden geveild als ze 1 tot 1,5 jaar oud zijn. Vervolgens worden ze getransporteerd en in grote stallen gezet. Daar hebben ze een constante voedingstoevoer. De paarden worden regelmatig gecontroleerd en gewogen. Wanneer de paarden uiteindelijk geslacht worden zijn ze even zwaar. Dit zorgt ervoor dat het optimaal gebruikt kan worden; ook de voorbenen bevatten dan redelijk veel vlees. Deze manier van paardenfokken zorgt voor een constante kwaliteit.

6.4 Welke delen van het paard worden gebruikt?

Het paardenvlees dat verwerkt wordt in snacks is voornamelijk geïmporteerd vlees. Door de hoge kwaliteit van paardenvlees, kan een groot deel worden gebruikt voor biefstuk. In eerste instantie wordt alleen de voorvoet (onder de schouder) gebruikt in snacks. Wanneer het vlees van de achterhand van mindere kwaliteit is en niet gebruikt kan worden als bijvoorbeeld biefstuk of rosbief wordt dit wel verwerkt in samengestelde vleesproducten. Dit vlees komt binnen in bevroren toestand. De schouderpit heeft een meerwaarde en wordt voor stoofvlees of biefstuk gebruikt. Het achtervlees wat van betere kwaliteit is, komt Europa binnen in gekoelde containers. Dit vlees is voor 90% uitgebeend en per deel vacuüm verpakt. Dit gekoelde vlees betreft de haas, bovenbil, dunne lende, spierstuk, dikke lende en platte bil. De haas en dunne lende zijn zacht gaan voor 100% naar slagerijen en horeca in Europa. Van de bovenbil wordt rookvlees gemaakt omdat dit vlees harder is.

Hoofdstuk 7 Import en export

Nederland is van oudsher een handelsnatie. Dit is mede het geval door de overzeese handel in de gouden eeuw. Hierdoor is de internationale handel met Nederland opgebloeid. Door de geschiedenis staat Nederland wereldwijd bekend als een land dat zich voornamelijk bezighoudt met de logistieke handel. Uit de handelsstatistieken gegeven door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) kan men zien dat Nederland zelf geen paardenvleesland is, omdat er maar weinig paardenvlees gegeten wordt. De gegevens geven wel aan dat Nederland een rol heeft in het verhandelen van paarden en paardenvlees.

De Productschappen Vee, Vlees en Eieren (PVE) geven in samenwerking met het CBS ieder jaar een overzicht van productie, handel, verbruik, prijzen en bedrijfsstructuur in de vee-, vlees en eiersector in Nederland en de Europese Unie. In hoofdstuk 5 van de publicatie Vee, Vlees en Eieren in Cijfers 2006[17] wordt een overzicht van de import- en exportcijfers wat betreft paarden gegeven. Deze tabellen zijn volledig weergegeven in bijlage 1.

De handelsstatistieken zijn gebaseerd op rechtstreekse informatieverstrekking door ondernemers aan de statistiekdiensten in de lidstaten. De gegevens van de export en import kunnen afwijken van de gerealiseerde handelsstromen doordat de respons van de ondernemers onvolledig was en omdat ondernemingen met een gering handelsvolume vrijgesteld zijn van het doen van opgave aan het CBS. In 1995 heeft het CBS een gemiddelde afwijking berekend van 11% bij export en 16% bij import.

7.1 Import

Het aantal paarden in Nederland is in 2005 toegenomen. Het gaat hierbij vrijwel uitsluitend om paarden die worden gehouden voor sportieve en/of recreatieve doeleinden. Het aantal geregistreerde paarden en pony's is volgens de Landbouwtelling in 2005 met 3,7% toegenomen tot ruim 133.000. Veel paarden en pony's van particulieren zijn niet geregistreerd en worden daarom niet meegenomen in de CBS-Landbouwtelling. Het totale aantal paarden en pony's wordt in Nederland geschat op ruim 400.000 dieren.

In 2005 was de Bruto Eigen Productie (BEP)[1] 9.900 stuks, wat overeen komt met bijna 2.100 ton vlees met been. Dit is 13,3% minder dan het jaar daarvoor.

De levende invoer lag in 2005 op 390 stuks (waarde 1,7 miljoen euro) (zie Tabel 1). Het grootste gedeelte van de levend ingevoerde paarden komt uit Midden-/Zuid-Amerika (195 stuks) en Noord-Amerika (161 stuks). De belangrijkste landen zijn de Verenigde Staten en Argentinië.

De cijfers van ingevoerd paardenvlees liggen veel hoger (zie Tabel 2). In 2005 is er 14.492 (waarde 23,5 miljoen euro) ton paardenvlees ingevoerd. Tweederde hiervan komt uit Midden-/Zuid-Amerika, eenderde uit de Europese Unie. De belangrijkste landen voor de invoer van paardenvlees in Zuid-Amerika zijn Brazilië en Argentinië, in Europa zijn dat België en Luxemburg.

In Nederland zijn er in 2005 2.200 slachtingen verricht, wat overeenkomt met een productie van 500 ton paardenvlees. Bijna al dit paardenvlees wordt geëxporteerd naar landen als België, Frankrijk en Italië. Het totale verbruik van paardenvlees in Nederland is licht toegenomen tot 9.700 ton. Dit paardenvlees is dus de productie uit slachtingen plus de invoer van vlees, vleeswaren en bereidingen, maar minus de uitvoer van vlees, vleeswaren en bereidingen en minus de voorraadmutaties. Per hoofd van de bevolking is dit 600 gram vlees met been per jaar.

[1] Bruto Eigen Productie (BEP) = binnenlandse slachtingen plus levende uitvoer minus levende invoer.

Tabel 1 Invoer levende paarden naar land van herkomst

	2003		2004		2005	
	Stuks	*Waarde (x €1000)*	*Stuks*	*Waarde (x €1000)*	*Stuks*	*Waarde (x €1000)*
totaal	**608**	**12.754**	**772**	**10.946**	**390**	**1.733**
Midden-/Zuid-Amerika	73	410	258	747	195	492
Noord-Amerika	145	1.880	183	2.988	161	689
Europese Unie	130	80	156	928	13	392
Overig Europa	10	56	2	103	6	99
Nabije/Midden-Oosten	13	530	31	95	5	16
Afrika	1	3	5	10	3	8
Verre Oosten/C. Azië	55	9.242	60	5.911	2	10
Australië/Oceanië	8	80	10	41	2	23
Oost-Europa	100	125	33	37	2	3
GOS/Baltische Staten	73	348	34	86	1	1

Tabel 2 Invoer paardenvlees naar land van herkomst

	2003		2004		2005	
	Gewicht met been x 1000 kg	*Waarde x €1000*	*Gewicht met been x 1000 kg*	*Waarde (x €1000)*	*Gewicht met been x 1000 kg*	*Waarde (x €1000)*
totaal	**9.039**	**12.506**	**14.744**	**21.018**	**14.492**	**23.506**
Midden-/Zuid-Amerika	6.632	9.055	7.875	11.689	9.452	15.308
Europese Unie	2.373	3.417	6.869	9.329	5.040	8.198
Noord-Amerika	1	6	-	-	-	-
Australië/Oceanië	33	28	-	-	-	-

7.2 Export

In 2005 zijn ongeveer 8.026 stuks levende paarden naar het buitenland vervoerd. Dit betekent niet dat deze worden geëxporteerd voor de slacht. In Tabel 3 kan afgelezen worden dat het grootste deel van de paarden binnen de Europese Unie wordt verhandeld, namelijk 4.960 paarden. Het overige deel gaat naar Noord-Amerika (2.125) en Midden-/Zuid-Amerika, waar 565 paarden naartoe zijn vervoerd. Van de paarden die binnen de Europese Unie blijven, wordt het grootste deel vervoerd naar België en Luxemburg (2.679), Spanje (1.841) en Italië (326). De waarde van deze paarden wordt geschat op 84.3 miljoen euro. Uit de statistieken blijkt dat Noord-/Midden- en Zuid-Amerika het grootste aandeel hebben (76.7 miljoen euro). Europa komt pas op de derde plek. Als de waarde van de paarden en de hoeveelheid die vervoerd wordt met elkaar vergeleken worden, blijkt dat er meer paarden naar de EU gaan, maar dat deze minder waard zijn dan de paarden die naar Noord-, Midden- en Zuid-Amerika worden vervoerd. De statistische waarde die hier gegeven wordt, is de waarde van het paard of paardenvlees op het moment dat deze de grens passeert. De uitvoer van paardenvlees en vleeswaren in 2005 is volgens CBS ongeveer 7.800 ton gewicht met been, wat alleen binnen de Europese Unie wordt verhandeld (zie Tabel 4**)**. Wanneer er gekeken wordt naar de eigen productie van 500 ton paardenvlees blijkt dat er ook vlees en vleeswaar van paarden wordt geïmporteerd en meteen weer wordt geëxporteerd naar derden. Hierdoor is Nederland een soort tussenstation. De uitvoerwaarde van paardenvlees met been in 2005 is ongeveer 12.7 miljoen euro. Dit blijft allemaal binnen de Europese Unie en het meeste wordt verhandeld naar België en Luxemburg.

Tabel 3 Uitvoer levende paarden naar land van bestemming

	2003		2004		2005	
	Stuks	*Waarde (x €1000)*	*Stuks*	*Waarde (x €1000)*	*Stuks*	*Waarde (x €1000)*
totaal	**9.150**	**57.850**	**9.862**	**60.076**	**8.026**	**84.302**

Europese Unie	7.067	4.408	7.455	5.436	4.960	3.146
Noord-Amerika	1.586	46.724	1.664	45.532	2.125	69.684
Midden-/Zuid-Amerika	183	4.032	339	4.370	565	7.066
Nabije/Midden-Oosten	46	996	95	617	108	676
Overige bestemmingen	-	-	-	-	93	1.124
Verre Oosten/C. Azië	37	265	114	2.880	91	1.479
Overig Europa	95	370	96	531	44	891
Afrika	69	771	89	607	27	163
Oost-Europa	55	174	-	-	7	55
GOS/Baltische Staten	2	2	2	1	6	18
Australië/Oceanië	10	108	8	102	-	-

Tabel 4 Uitvoer paardenvlees naar land van bestemming

	2003		**2004**		**2005**	
	Gewicht met been x 1000 kg	*Waarde x €1000*	*Gewicht met been x 1000 kg*	*Waarde (x €1000)*	*Gewicht met been x 1000 kg*	*Waarde (x €1000)*
totaal	**4.983**	**10.368**	**3.125**	**8.152**	**4.712**	**12.712**
Europese Unie	4.942	10.318	3.087	8.102	4.712	12.711
Oost-Europa	41	50	37	46	-	-
Overig Europa	-	-	1	4	-	1

Hoofdstuk 8 Wetgeving

In dit hoofdstuk wordt de wetgeving omtrent paardenvlees beschreven. Dit hoofdstuk is als volgt opgebouwd: eerst worden de verschillende instanties uiteengezet die verantwoordelijk zijn voor het opstellen en uitvoeren van de wet- en regelgeving, vervolgens wordt van de verschillende partijen vermeld hoe ze bij de paardenwetgeving betrokken zijn.

8.1 Voedsel en Waren Autoriteit (VWA)

Het politieke orgaan dat in Nederland verantwoordelijk is voor de wetgeving omtrent voedsel en waren is het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV)[18]. De politieke leiding is op dit moment in handen van minister Veerman. Het ministerie beschikt over zes uitvoerende diensten die verantwoordelijk zijn voor de uitvoering van het beleid, waarvan de Algemene Inspectiedienst speciaal belast is met de handhaving van de uitvoering van beleid en regelgeving. Een andere uitvoerende dienst is de Voedsel en Waren Autoriteit (VWA). Deze werkt aan de veiligheid van voedsel- en niet-voedsel gerelateerde producten om de gezondheid van mens en dier te beschermen. Daarbij werkt de VWA binnen de hele productieketen: van grondstof en hulpstof tot eindproduct of consumptie. De VWA is op 10 juli 2002 officieel van start gegaan. Het zorgt voor toezicht op het naleven van wet- en regelgeving. Daarnaast zorgt de VWA met behulp van wetenschappelijke risicobeoordeling en risicocommunicatie, actief voor afname van risico's. Dit wordt onder andere gedaan met behulp van een centraal meldpunt voor consumenten, bedrijven, laboratoria, de Europese Commissie en andere landen. Op Europees niveau werkt de VWA intensief samen met de EFSA (Europese Voedsel Veiligheids Autoriteit).

8.2 Productschappen Vee, Vlees en Eieren (PVE)

Productschappen als PVE hebben eigen regelgeving, besluiten en verordeningen (vorderingen zijn rechtstreeks toepasselijk en bindend in alle EU-lidstaten zonder dat nationale omzettingsbepalingen nodig zijn)[19]. Zij ondersteunen hiermee de sector, zowel zelfstandig als in samenwerking met de overheid. Voor nationaal beleid geldt dat dit is vastgelegd in het Varkensbesluit uit 1994, waarin eisen staan wat betreft het houden van varkens. Daarnaast is er een aantal regelingen van kracht, waarbij de producent zich kan aansluiten en dan produceert volgens de voorwaarden van de betreffende regeling. Voorbeelden zijn scharrelvarkenshouderij en biologische varkenshouderij.

Een andere activiteit van de productschappen is de uitvoering van Brusselse regelingen in de vee-, (pluim)vlees- en eiersectoren. Dit wordt op verzoek van de overheid 'in medebewind' verricht. Hieronder vallen het afgeven van in- en uitvoercertificaten, het uitbetalen van restituties en slachtpremies en het beheer van importcontingenten. Ook de investeringssubsidies en de promotieregelingen zijn hier een onderdeel van. De PVE nemen deel aan Brusselse overlegorganen. Zo geven zij mede richting aan EU-beleid voor de sectoren. Het bedrijfsleven wordt hiervan via Internet en een maandelijks emailbericht op de hoogte gehouden.

8.3 Europese wetgeving

De website van de VWA en de PVE verwijzen voor de Europese wetgeving door naar de website van de EUR-Lex[20]. Hierop staan alle handelingen die voortvloeien uit de uitoefening door de landen van de EU van hun bevoegdheden op internationaal vlak:

- Overeenkomsten die door de Europese Gemeenschappen met derde landen of internationale organisaties worden gesloten op de gebieden waarvoor zij bevoegd zijn;

- Overeenkomsten die door de lidstaten en de Europese Gemeenschappen samen worden gesloten op de gebieden waarvoor zij gedeelde bevoegdheden hebben (gemengde overeenkomsten);
- De besluiten van de gemengde comités, die uit hoofde van een internationale overeenkomst zijn opgericht en die uit vertegenwoordigers van de ondertekenende staten zijn samengesteld voor het beheer van de overeenkomst.

De VWA en de PVE zijn in Nederland de uitvoerende organen die erop toezien dat Europees beleid wordt uitgevoerd.

8.4 Wetgeving en paardenvlees

De wet- en regelgeving die de VWA aanhoudt is terug te vinden op de website van de overheid[21]. Allereerst is er het 'Warenwet besluit Vlees, gehakt en vleesproducten'. Hieronder valt algemene wetgeving over runderen, varkens, schapen, geiten en eenhoevige dieren (waar paarden ook onder vallen). Hierbij is geen aparte regelgeving voor paarden te vinden. In deze algemene wetgeving staat bijvoorbeeld welke delen er van het dier niet bereid, verhandeld of verwerkt mogen worden in eet- of drinkwaren. Bijvoorbeeld fijn verdeelde (kraak)beenderen, darmen die ten gevolge van een bewerking kleurstoffen afgeven, bloed, schildklierweefsel, separatorvlees (vlees dat van botten wordt geschraapt) van bepaalde delen, enzovoort.

Dan is er de 'Warenwetbesluit Etikettering van levensmiddelen'. Dit betreft wederom algemene wetgeving. In artikel 5 staat:

Bij de verhandeling van voorverpakte eet- of drinkwaren moeten, met inachtneming van de bij of krachtens dit besluit gestelde regels, de volgende vermeldingen worden gebezigd:

De eerste twee vermeldingen zijn: "*lijst van ingrediënten*" en "*de hoeveelheid van een ingrediënt of van een categorie van ingrediënten*"

Hieruit blijkt dat het verplicht is om op een voorverpakt product te vermelden wanneer er paardenvlees in verwerkt is. In artikel 6 staat dat er een gewichtstolerantie is van 10% per ingrediënt.

De PVE hebben in tegenstelling tot de VWA wel specifieke wetten en regelingen met betrekking tot paarden. De PVE willen de belangen van deze sector zo goed mogelijk behartigen en dat gebeurt via het eigen *Sectorbestuur Paarden*. De Sectorraad adviseert het PVE-bestuur over alle paardenhouderij-aangelegenheden die van gezamenlijk belang zijn, waaronder welzijn, gezondheid, onderzoek, promotie, voorlichting, onderwijs, doping en identificatie en registratie, evenals de fokkerij, de heffingen en de subsidies. In de beleidsnotities van maart 2004 is onder andere terug te vinden dat op basis van EU-regelgeving vanaf 1998 elk paard voorzien dient te zijn van één paspoort per paard, een uniek levensnummer en een identificatie. Het Ministerie van LNV heeft *I&R Paard* (de Identificatie en Registratie commissie van het *Sectorbestuur Paarden*) in Nederland de taak gegeven dit beleid uit te voeren. En vanaf 2004 is de *I&R Paard verordening* van kracht gegaan waarbij alle paarden voorzien dienen te zijn van een microchip als identificatie.

Daarnaast staat er ook in vermeld dat, vanwege economische belangen, het bestuur wil dat de export van sportpaarden wordt gestimuleerd. "*Het in Nederland gefokte sportpaard is over de hele wereld geliefd en een gewild export product*", aldus Roelof Mantingh, toenmalig voorzitter van de Koepel Fokkerij, een overkoepeling van 25 stamboeken (14 april 2004).

In notulen van de Sectorraad Paarden van september 2004 staat beschreven dat het doel van de Europese regelgeving het vrij toegankelijk maken van de markt tussen de Lidstaten is. De EU wil dit bereiken door harmonisering van de regels. Daarom is er een richtlijn 90/427 waarin de algemene

doelen staan beschreven. Verderop staat de volgende uitspraak; "*Helaas laat de Europese regelgeving wat betreft uitwerking en duidelijkheid in vele gevallen te wensen over. Dit leidt tot ontregelende nationale interpretatieverschillen. Daarbij speelt niet alleen de regelgeving een rol. Er zijn grote culturele verschillen tussen landen, maar ook binnen een land zijn er grote verschillen tussen organisaties."* In de actielijst van deze notulen staat dan ook dat de Europese Commissie voor meer duidelijkheid in de wetgeving en voor meer uniformiteit tussen de Lidstaten moet zorgen. Twee andere belangrijke zaken waar het *Sectorbestuur Paarden* zich mee bezig houdt is de *Certificering van de Hengstenhouderij* en *Stamboeken.*

Op de site van de EUR-Lex is een aantal beschikkingen op richtlijnen van de Europese Commissie terug te vinden die gaan over de invoer van paardenvlees van buiten Europa. De meest recente is van 16 januari 2006 (2006/27/EG), waarin staat vermeld dat paardenvlees dat wordt ingevoerd vanuit Mexico geen stoffen met hormonale en thyreostatische werking mag bevatten.

Daarnaast zijn er verordeningen die te maken hebben met hygiënevoorschriften voor levensmiddelen (2004/853), waarvan één over levensmiddelen van dierlijke oorsprong in het bijzonder. Hierin staan regels met betrekking tot de verantwoordelijkheden van fabrikanten en bevoegde autoriteiten, de structurele, operationele en hygiënevoorschriften waaraan inrichtingen moeten voldoen, de procedures voor de erkenning van inrichtingen, de voorwaarden voor opslag en vervoer, en keurmerken. Zo staat er bijvoorbeeld dat; "de traceerbaarheid van levensmiddelen essentieel is voor de voedselveiligheid. Exploitanten van levensmiddelenbedrijven die verantwoordelijk zijn voor inrichtingen die in overeenstemming met deze verordening erkend moeten worden, moeten er voor zorgen dat op alle producten van dierlijke oorsprong die zij in de handel brengen, een keurmerk of een identificatiemerk is aangebracht".

Verder staat er in verordening 853 van 2004 een aantal voorschriften met betrekking tot de verscheidene producten van dierlijke oorsprong: identificatiemerken, vervoer van dieren naar het slachthuis, voorschriften voor slachthuizen, voorschriften voor uitsnijderijen, hygiëne bij het slachten, hygiëne bij het uitsnijden en uitbenen, noodslachtingen buiten het slachten en opslag en vervoer.

Hoofdstuk 9 Welke producten bevatten paardenvlees?

Om te onderzoeken in welke samengestelde vleesproducten paardenvlees verwerkt is, zijn verschillende supermarkten bezocht. Hierbij zijn de ingrediëntendeclaraties op de verpakkingen nagekeken. Het onderzoek is uitgevoerd bij de Edah, Albert Heijn, Hoogvliet, Jan Linders, C-1000. Er is voor deze supermarkten gekozen omdat ze een sterk huismerk hebben, maar ook de A-merken in hun assortiment hebben. Daarnaast is er ook voor de Aldi en Lidl gekozen omdat dit de bekende discount supermarkten zijn met merken afwijkend van de overige supermarkten. Daarnaast is het onderzoek ook uitgevoerd bij de volgende groothandelaren: Hanos, Sligro en Makro. Er is voor deze drie gekozen omdat deze vrij eenvoudig te bereiken waren en allen verdeeld zitten door heel Nederland. Specifieke horecagroothandelaren zijn niet bezocht. Deze drie groothandelaren hadden een redelijk overeenkomstig aanbod van snacks; verschillende merken kwamen steeds terug.
Wanneer consumenten snacks bestellen bij een snackbar of restaurant weten zij vaak niet van welk mekt dit is. Er is toch gekozen het onderzoek uit te voeren bij de groothandelaren omdat het grootste deel van de geconsumeerde snacks in de horeca gekocht wordt.

Uit het onderzoek is gebleken dat er geen logisch verband zit in het gebruik van paardenvlees in samengestelde vleesproducten; iedere fabrikant gebruikt paardenvlees in andere snacks. In Tabel 5 zijn alle producten opgenomen waaruit is gebleken dat ze paardenvlees bevatten. Samengestelde vleesproducten die geen paardenvlees bevatten, maar wel zijn onderzocht zijn opgenomen in bijlage 2. Er is niet uitsluitend gekeken naar snacks, maar ook naar worsten (salami, kookworst, etc.), voorverpakte vleeswaren, vers vlees, saucijzenbroodjes, worstenbroodjes, knakworsten en rookworsten. Er is tijdens dit onderzoek echter gebleken dat deze producten geen paardenvlees bevatten. Ook de luxere, duurdere snackfabrikanten als bijvoorbeeld Van Dobben en Kwekkeboom gebruiken geen paardenvlees in hun producten. Verschillende snacks van huismerken bevatten paardenvlees, met uitzondering van C-1000 eigen merk en Euroshopper. Bij het huismerk van Albert Heijn is alleen paardenvlees verwerkt in een afbakbroodje frikadel. Beckers verwerkt in haar frikadellen die verkrijgbaar zijn in de supermarkt (Classic frikadellen) wél paardenvlees, terwijl dit niet het geval is bij de frikadellen verkrijgbaar in de groothandel.

In totaal zijn er 41 verschillende merken onderzocht. Van deze 41 gebruiken er 27 paardenvlees voor de productie van snacks.

Er wordt dus bij ruim 60% van de onderzochte merken paardenvlees verwerkt in verschillende snacks. Het paardenvlees wordt in de meeste gevallen verwerkt in frikadellen; bij ruim 50% (15 van de 27) van de merken bevatten frikadellen paardenvlees. Daarnaast zijn kroketten (en bitterballen) en gehaktproducten (gehaktbal/staaf) favoriet voor het gebruik van paardenvlees. Voor beide productgroepen geldt dat ongeveer 40% van de paardenvlees gebruikende producenten paardenvlees erin verwerkt.

Tabel 5 Producten van verschillende merken die paardenvlees bevatten

Groothandel

Merk	*Producten*			
Kern	Arriba! Vleesbitterbal	Gehaktballetjes Vleeskroket	Goulashkroket	Mini frikandellen
Buitenhuis snacks	Frikandellen			
De Vries snacks	Boerenbal Gehaktstaaf Mexicano	Dolle mina Hamburger Mini mexicano	Frikandel grof Helehap Sambaballetje	Gehaktbal Javaanse frikandel
Van Oers	Gehaktbal	Gehaktstaaf		
Habek	Vleeskroket			
Van Reusel snacks	Best ball Jus bal	Best burger Krokidel	Frikandel best bite Pikante gehaktstaaf	Gehaktbal
Willie dokter	Soepballetjes			
Van Osch	Hamburger (kant en klaar)			
Van Lieshout	Berehap Hamburger	Bikfrik	Frikandel	Gehaktstaaf
Ad van Geloven	Goukashkroket	Vleesbitterballen	Vleeskroket	
Breti	Goulashkroket	Vleesbitterballen	Vleeskroket	
Jumbo	Gehaktbal speciaal	Kroketten	Pikante gehaktstaaf	Vleesbitterballen
Bakx	Fikandellen	Mexicano	Mini-gehaktballetjes	Ranchburger
Aro	Vleesbitterballen			
Metro	Frikandellen extra Vleeskroket	Gehaktballen	Hamburgers	Vleesbitterballen
Piet de Wit snacks	Gebraden gehaktballen Haagse smulhappen	Gebraden grove frika-dellen Gebraden Indische snackballetjes	Gewelde frikadellen speciaal	Gebraden partyballetjes

Supermarkt

Merk	*Producten*			
Mora	Broodje carreroburger Crumby Kroket excellent	Broodje frikandel Frikandellen Pikanto	Cajuncorn Funmix Smulrol	Carrero G'ackie Zigeunerstick
Queens Party	Bitterbal			
Mad snacks	Pikante gehaktstaaf	Frikandellen		
Fastfoodexpress	Pikante gehaktstaaf Broodje gehaktstaaf	Gehaktballetjes Broodje frikandel	Cheeseburger	Hamburger
Goldensnacks	Kroketten			
Beckers	Frikandel classic	Vleeskroket	Goulashkroket	
Ah	Broodje frikandel (af-bak)			
Perfekt	Frikandellen			
Edah	Mini carambo	Frikandellen		
Aldi (QOF)	Party snacks			
Lidl (ZibZib)	Frikandellen			

Hoofdstuk 10 Discussie en conclusie

De opzet en de vraagstelling van dit onderzoek hebben ertoe geleid dat dit verslag vooral een sfeerbeeld is van het gebruik van paardenvlees in Nederland. Wetenschappelijk onderzoek over dit onderwerp is moeilijk. In overleg met de opdrachtgever is er geen consumentenonderzoek uitgevoerd, maar is er geconcentreerd op de hele keten om een algemeen beeld te geven.

Nadat het plan van aanpak was opgesteld, is de keten van paard tot vleesproduct doorlopen. Als eerste zijn interviews afgenomen met paardenhouders, handelaren en paardenslachters. Vervolgens zijn er importeurs benaderd en tenslotte zijn er verschillende vleesverwerkende producenten bezocht. Van deze gebruikte bronnen moet gezegd worden dat ze niet allemaal bereid waren mee te werken. De meest genoemde reden hiervoor is dat het onderzoek is gedaan in opdracht van Wakker Dier. Waarschijnlijk is er een negatief beeld van deze organisatie en wilde men daarom niet meewerken aan het onderzoek. Aan de andere kant waren er bedrijven, slachters en vleesverwerkers die juist wel graag mee wilden werken met als reden: ‘we doen geen illegale dingen en hebben niets te verbergen’. Het probleem hierbij is dat we alleen informatie hebben van organisaties die wel mee willen werken aan het verslag, waardoor er een eenzijdig beeld gevormd zou kunnen worden. Gesprekken bij organisaties die niet mee hebben gewerkt, zouden andere resultaten opgeleverd kunnen hebben. Dit is echter niet te verwachten omdat ook deze organisaties gecontroleerd worden door de VWA.

Tijdens het literatuuronderzoek bleek dat er over dit onderwerp weinig informatie in bibliotheken, wetenschappelijke artikelen en boeken is te vinden. Er is daarom veel gebruik gemaakt van het Internet, waarbij zoveel mogelijk is nagegaan of deze bronnen betrouwbaar zijn en door wie ze zijn gepubliceerd. Dit is echter niet voor honderd procent te achterhalen.

Veel informatie uit dit onderzoek is verkregen door middel van interviews met verschillende partijen. Er is gekozen om deze bronnen niet met naam in het verslag te melden. Reden hiervoor is dat niet alle bronnen met naam in het verslag wilden. Hierdoor kan het voorkomen dat er informatie gegeven wordt zonder directe bronvermelding, terwijl er wel een bron voor gebruikt is.

Het is moeilijk om een volledig beeld te geven van de import van paardenvlees. Er is namelijk ook een gedeelte dat in het buitenland wordt verwerkt en daarna wordt geïmporteerd naar Nederland, dus als samengestelde vleesproducten. Er zijn cijfers bekend van het totaal aantal kilogram paardenvlees dat wordt ingevoerd. Het paardenvlees dat in het buitenland in vleesproducten wordt verwerkt, valt hier niet onder. Deze gegevens zijn erg lastig om te achterhalen, omdat importeurs hierover ook geen informatie hebben. Ditzelfde geldt voor de export. Er zijn cijfers bekend van het aantal uitgevoerde paarden en de hoeveelheid vlees, maar exportcijfers van in Nederland gefabriceerde producten met paardenvlees zijn niet bekend. Dit maakt dus dat de tabellen 1-4 niet de totale stroom van paardenvlees weergeven. Daarnaast kunnen de gegevens van export en import afwijken van de gerealiseerde handelsstromen omdat ondernemingen met een gering handelsvolume vrijgesteld zijn van het opgeven aan het CBS. In 1995 heeft het CBS een gemiddelde afwijking berekend van 11% bij export en 16% bij import.

Er is nu een goed beeld van hoe het paardenvlees in Nederland wordt verwerkt en waar het vlees naar toe gaat. Ook is bekend dat een groot gedeelte van het paardenvlees dat in Nederland wordt gebruikt afkomstig is uit Zuid-Amerika. Niet duidelijk is hoe de situatie in Zuid-Amerika is. Uit gesprekken met vleesverwerkers bleek dat de paarden daar in grote kuddes leven die worden gehouden voor de vleesproductie. De slachthuizen daar zijn EG-goedgekeurd, maar er is verder weinig over bekend. Ook is er weinig bekend over de naleving van de regels en de controle daarop. Het proces van transport en slacht in Zuid-Amerika is dan ook minder transparant.

Er is geprobeerd een zo compleet mogelijk beeld te geven van alle in Nederland verkochte vleesproducten, waarin paardenvlees is verwerkt. Ook hier wilden niet alle bedrijven meewerken met het verschaffen van de benodigde informatie. Er is daarom gekeken naar de productinformatie van producten uit de verschillende supermarkten en groothandels. Er kan echter niet worden gegarandeerd dat de gegeven lijst met producten waarin paardenvlees is verwerkt, compleet is. In principe is de consument zelf al in staat om in de supermarkt op de verpakking te kijken of er paardenvlees in het product zit. Echter in de horecagelegenheden is deze mogelijkheid er meestal niet. Om die reden is ook een aantal bekende groothandels meegenomen in het onderzoek om de consument informatie te verschaffen over de producten die bijvoorbeeld in de snackbar worden verkocht. Als een consument namelijk wil weten of er paardenvlees in het product zit, kan diegene vragen naar het merk van het verkochte product.

Samenvattend kan er gezegd worden dat er in Nederland een flink aantal producten verkocht wordt waarin paardenvlees verwerkt is. Dit paardenvlees is meestal afkomstig uit het buitenland, voornamelijk uit Argentinië en Brazilië. In Nederland worden wel paarden geslacht, maar het vlees daarvan wordt meteen geëxporteerd naar voornamelijk België, Frankrijk en Italië. Deze paarden zijn niet speciaal gefokt voor het vlees, maar kunnen niet meer gebruikt worden voor fokkerij, sport of recreatie. In het buitenland worden wel paarden gefokt voor het vlees, maar betrouwbare bronnen hierover ontbreken. Het vlees dat onverwerkt wordt geconsumeerd, is het beste vlees van een paard, de andere delen worden gebruikt voor verwerking in bijvoorbeeld snacks of worst. Er is geen specifieke wetgeving omtrent de bereiding van paardenvlees, maar het paard valt onder de wetgeving waar alle eenhoevige dieren onder vallen. Wel is er een aparte wetgeving aangaande identificatie en medische historie van paarden, door middel van een paardenpaspoort en chip. Op de ingrediëntendeclaratie moet altijd vermeld staan of het product paardenvlees bevat. De consument kan dus zelf op de verpakking aflezen of het product paardenvlees bevat. Uit dit onderzoek is gebleken dat in meer dan de helft van de onderzochte snackmerken paardenvlees is verwerkt in tenminste één product.

Referenties

Bijlage 1

Tabel 1 Invoer levende paarden naar land van herkomst

	2003		**2004**		**2005**	
	Stuks	*Waarde (x €1000)*	*Stuks*	*Waarde (x €1000)*	*Stuks*	*Waarde (x €1000)*
totaal generaal	**608**	**12.754**	**772**	**10.946**	**390**	**1.733**
regio's						
Midden-/Zuid-Amerika	73	410	258	747	195	492
Noord-Amerika	145	1.880	183	2.988	161	689
Europese Unie	130	80	156	928	13	392
Overig Europa	10	56	2	103	6	99
Nabije/Midden-Oosten	13	530	31	95	5	16
Afrika	1	3	5	10	3	8
Verre Oosten/C. Azië	55	9.242	60	5.911	2	10
Australië/Oceanië	8	80	10	41	2	23
Oost-Europa	100	125	33	37	2	3
GOS/Baltische Staten	73	348	34	86	1	1
totaal EU-landen	**130**	**80**	**156**	**928**	**13**	**392**
Zweden	1	-	1	705	7	45
België en Luxemburg	120	49	78	50	4	41
Duitsland	7	31	48	137	2	306
Letland	-	-	10	21	-	-
Polen	-	-	19	15	-	-
overige EU-landen	2	-	-	-	-	-
totaal 3e landen	**478**	**12.674**	**616**	**10.018**	**377**	**1.341**
Argentinië	31	103	239	528	172	385
Verenigde Staten	142	1.872	181	2.979	160	687
Mexico	29	244	19	219	20	95
Ver. Arab. Emiraten	8	511	-	-	2	8
Maleisië	43	668	56	5.866	1	5
Rusland	30	267	33	85	-	-
Hongkong	12	8.574	1	34	-	-
overige 3e landen	183	435	87	307	22	161

Tabel 2 Invoer paardenvlees naar land van herkomst

	2003		**2004**		**2005**	
	Gewicht met been x 1000 kg	*Waarde x €1000*	*Gewicht met been x 1000 kg*	*Waarde (x €1000)*	*Gewicht met been x 1000 kg*	*Waarde (x €1000)*
totaal generaal	**9.039**	**12.506**	**14.744**	**21.018**	**14.492**	**23.506**
regio's						
Midden-/Zuid-Amerika	6.632	9.055	7.875	11.689	9.452	15.308
Europese Unie	2.373	3.417	6.869	9.329	5.040	8.198
Noord-Amerika	1	6	-	-	-	-
Australië/Oceanië	33	28	-	-	-	-
totaal EU-landen	**2.373**	**3.417**	**6.869**	**9.329**	**5.040**	**8.198**
België en Luxemburg	2.345	3.383	6.824	9.197	4.992	8.111
Frankrijk	18	13	2	14	30	45
Italië	-	-	8	28	18	40
Duitsland	10	21	35	90	-	1
Verenigd Koninkrijk	-	-	-	-	-	1
totaal 3e landen	**6.666**	**9.089**	**7.875**	**11.689**	**9.452**	**15.308**
Brazilië	3.687	4.115	4.480	5.330	5.115	6.690
Argentinië	2.529	3.923	3.103	5.552	3.937	7.666
Uruguay	416	1.017	292	807	400	952
overige 3e landen	34	34	-	-	-	-

Tabel 3 Uitvoer levende paarden naar land van bestemming

	2003		2004		2005	
	Stuks	*Waarde (x €1000)*	*Stuks*	*Waarde (x €1000)*	*Stuks*	*Waarde (x €1000)*
totaal generaal	**9.150**	**57.850**	**9.862**	**60.076**	**8.026**	**84.302**
regio's						
Europese Unie	7.067	4.408	7.455	5.436	4.960	3.146
Noord-Amerika	1.586	46.724	1.664	45.532	2.125	69.684
Midden-/Zuid-Amerika	183	4.032	339	4.370	565	7.066
Nabije/Midden-Oosten	46	996	95	617	108	676
Overige bestemmingen	-	-	-	-	93	1.124
Verre Oosten/C. Azië	37	265	114	2.880	91	1.479
Overig Europa	95	370	96	531	44	891
Afrika	69	771	89	607	27	163
Oost-Europa	55	174	-	-	7	55
GOS/Baltische Staten	2	2	2	1	6	18
Australië/Oceanië	10	108	8	102	-	-
totaal EU-landen	**7.067**	**4.408**	**7.455**	**5.436**	**4.960**	**3.146**
België en Luxemburg	4.196	2.667	3.517	2.034	2.679	1.589
Spanje	2.368	532	2.898	686	1.841	724
Italië	195	202	549	451	326	221
Duitsland	94	347	140	1.693	53	425
Verenigd Koninkrijk	14	135	149	138	27	13
Denemarken	27	67	98	177	9	28
Frankrijk	149	352	86	111	6	4
Zweden	7	88	4	105	4	45
overige EU-landen	17	18	14	41	15	97
totaal 3e landen	**2.083**	**53.441**	**2.407**	**54.640**	**3.066**	**81.156**
Verenigde Staten	1.527	44.892	1.640	44.929	2.067	69.179
Mexico	116	2.662	234	3.037	452	5.832
Canada	59	1.832	24	603	58	505
Japan	7	110	31	1.004	37	927
overige 3e landen	374	3.946	478	5.067	452	4.713

Tabel 4 Uitvoer paardenvlees naar land van bestemming

	2003		**2004**		**2005**	
	Gewicht met been x 1000 kg	*Waarde x €1000*	*Gewicht met been x 1000 kg*	*Waarde (x €1000)*	*Gewicht met been x 1000 kg*	*Waarde (x €1000)*
totaal generaal	**4.983**	**10.368**	**3.125**	**8.152**	**4.712**	**12.712**
regio's						
Europese Unie	4.942	10.318	3.087	8.102	4.712	12.711
Oost-Europa	41	50	37	46	-	-
Overig Europa	-	-	1	4	-	1
totaal EU-landen	**4.942**	**10.318**	**3.087**	**8.102**	**4.712**	**12.711**
België en Luxemburg	2.238	4.740	1.700	4.092	2.991	7.260
Frankrijk	1.059	3.156	676	2.344	705	2.614
Italië	329	800	318	826	596	1.692
Zweden	398	595	266	567	264	519
Oostenrijk	8	10	-	2	97	445
Duitsland	483	532	83	159	27	84
Denemarken	17	57	18	48	11	39
Finland	-	-	-	-	10	28
Verenigd Koninkrijk	95	97	7	8	9	17
Spanje	2	29	1	11	2	13
Ierland	307	275	-	-	-	-
Griekenland	2	15	-	-	-	-
Portugal	4	12	8	30	-	-
Litouwen	-	-	10	15	-	-
totaal 3e landen	**41**	**50**	**38**	**50**	**-**	**1**
Zwitserland	-	-	1	4	-	1
Kroatië	-	-	17	20	-	-
Bosnië-Herzegovina	41	50	20	26	-	-

Bijlage 2

Tabellen van de producten van de verschillende merken waar paardenvlees in zit.

Merken verkrijgbaar in supermarkten

Merk	Snack	Bevat paarden-vlees
C1000	Frikandellen	Nee
	Hamburgers	Nee
	Kroketten	Nee
	Rookworst	Nee
Ah	Broodje frikandel afbak	Ja
	Bamikroket	Nee
	Beefburger	Nee
	Frikandellen	Nee
	Goulashkroket	Nee
	Hamburger	Nee
	Kalfskroket	Nee
	Kipnuggets	Nee
	Rundvleesbitterballen	Nee
	Rundvleeskroketten	Nee
Perfekt	Frikandellen	Ja
	Hamburgers	Nee
	Kroketten	Nee
	Rookworst	Nee
	Saucijzenbroodjes	Nee
	Worstenbroodjes	Nee
Euroshopper	Frikandellen	Nee
	Hamburgers	Nee
	Kroketten	Nee
	Rookworst	Nee
Edah	Minisnacks (mini carambo)	Ja
	Frikandellen	Ja
	Bitterballen	Nee
	Hamburgers	Nee
	Kroketten	Nee
	Rookworst	Nee
	Saucijzenbroodjes	Nee
	Worstenbroodjes	Nee
Aldi (QOF)	Party snacks (behalve kiphapjes)	Ja
	Frikandellen	Nee
	Hamburgers	Nee
	Kroketten	Nee
	Rookworst	Nee
	Saucijzenbroodjes	Nee
	Worstenbroodjes	Nee
Mad snacks	Pikante gehaktstaaf	Ja
	Frikandel	Ja
	Hamburger	Nee
	Cheesburger	Nee
	Gehatbal met jus	Nee
	Broodje kroket	Nee
Queens Party	Bitterbal	Ja

Merk	Snack	Bevat paarden-vlees
Mora	Broodje carreroburger	Ja
	Broodje frikandel	Ja
	Cajuncorn	Ja
	Carrero	Ja
	Crumby	Ja
	Frikandel	Ja
	Funmix	Ja
	G'ackie	Ja
	Kroket excellent	Ja
	Pikanto	Ja
	Smulrol	Ja
	Zigeunerstick	Ja
	Ardeense saté	Nee
	Bamischijf	Nee
	Bitterballen	Nee
	Broodje cheeseburger	Nee
	Broodje hamburger	Nee
	Hamburger	Nee
	Kaassoufle	Nee
	Kipburger	Nee
	Kipfingers	Nee
	Kipfrik	Nee
	Kipknots	Nee
	Kipkorn	Nee
	Kipkroket excellent	Nee
	Kroket	Nee
	Kroketburger	Nee
	Loempia	Nee
	Macho	Nee
	Nasischijf	Nee
	Pizzarol	Nee
	Ragoezie	Nee
	Ribster	Nee
	Sate-rol	Nee
	Schaslick	Nee
	Shoarmarol	Nee
	Sito-gold	Nee
	Snacks&sauce	Nee
	Taco bocado	Nee
	Viandel	Nee
Fastfoodexpress (microwave)	Pikante gehaktstaaf	Ja
	Gehaktballetjes	Ja
	Gehaktballetjes in satésaus	Ja
	Cheeseburger	Ja
	Hamburger	Ja
	Broodje frikandel	Ja
	Broodje gehaktstaaf	Ja
	Frites	Nee
	Broodje rookworst	Nee
	Hotdog	Nee
	Saucijzenbroodje	Nee
Goldensnacks	Hamburger	Nee
	Frikandellen	Nee
	Kroketten	Ja

Merk	Snack	Bevat paarden-vlees
Beckers	Frikandel classic	Ja
	Frikandel (groothandel)	Nee
	Bamischijf	Nee
	Goulashkroket	Ja
	Hamburger	Nee
	Kroketburger (goulash)	Nee
	Kroketburger (rund)	Nee
	Magnetron frikandel	Nee
	Nasischijf	Nee
	Partykroketten	Nee
	Partypack	Nee
	Vleeskroket	Ja
	Rundvleeskroket	Nee
Van Dobben	Kalfsvleescroquetten	Nee
	Ragoutbroodjes	Nee
	Rundvleesbitterballen	Nee
	Rundvleescrouquetten	Nee
Laan snacks	Rundvleeskroketten	Nee
	Bitterballen	Nee
	Goulashkroketten	Nee
	Kalfskroket	Nee
	Saté kroket	Nee
	Bamihap	Nee
Kwekkeboom	Aspergekroket	Nee
	Borrelbox	Nee
	Goulashkroket	Nee
	Kalfsvleeskroket	Nee
	Rundvleesbitterbal	Nee
	Rundvleeskroket	Nee
	Satékroket	Nee
	Texelse lamsvleeskroket	Nee
R&R snacks	Frikandellen	Nee
	Rundvleeskroketten	Nee

Merken verkrijgbaar bij groothandelaren

Merk	Snack	Bevat paarden-vlees
Kaldenberg	Hamburger	nee
	Indische minibal	nee
Kern	Arriba!	Ja
	Frankfurter knakworsten	Nee
	Frikandel	Nee
	Gebraden gehaktballen	Nee
	Gehaktballetjes	Ja
	Goulashkroket	Ja
	Hamburgers	Nee
	Mini frikandellen	Ja
	Rundvleesbitterbal	Nee
	Rundvleeskroket	Nee
	Saucijzebroodjes	Nee
	Vleesbitterbal	Ja
	Vleeskroket	Ja
	Worstenbroodjes	Nee

Merk	Snack	Bevat paarden-

		vlees
Buitenhuis snacks	Asia mix	Nee
	Bamihap	Nee
	Bitterballen	Nee
	Frikandellen	Ja
	Gehaktbal	Nee
	Haifong balletjs	Nee
	Hot dDog cheese	Nee
	Hot Dog American	Nee
	Lihanboutjes	Nee
	Mini megamix	Nee
	Mini soufflé	Nee
	Miniburger	Nee
	Nasihap	Nee
	Partyballetjes	Nee
	Saucijzebroodje	Nee
	Sombrero	Nee
Welten snacks	Bamihap	Nee
	Nasihap	Nee
Eurosaté	Euroburgers	Nee
Java food	Bapao	Nee
Van Oers	Gehaktbal	Ja
	Gehaktstaaf	Ja
Enkco	Hamburger	Nee
Mabos	Berenhap pikant	Nee
Hanos	Kroket rundvlees	Nee
	Rundvleesbitterbal	Nee
De Vries snacks	Boerenbal	Ja
	Bonita	Nee
	Buffalo	Nee
	Burgerbal	Nee
	Chickano	Nee
	Crockyburger	Nee
	Dolle mina	Ja
	Frikandel	Nee
	Frikandel grof	Ja
	Gehaktbal	Ja
	Gehaktschijfjes	Nee
	Gehaktstaaf	Ja
	Goulashkroket	Nee
	Hamburger	Ja
	Helehap	Ja
	Javaanse frikandel	Ja
	Mexicano	Ja
	Mini mexicano	Ja
	Pikantstaaf	Nee
	Sajoera	Nee
	Sambaballetje	Ja
	Truckersbal	Nee
Habek	Vleeskroket	Ja
	Frikandel	Nee
	Hamburger	Nee
Van Reusel snacks	Best ball	Ja
	Best burger	Ja
	Crumpyburger	Nee
	Fricabel	Nee
Merk	**Snack**	**Bevat paarden-**

		vlees
Van Reusel snacks	Frikandel	Nee
	Frikandel best bite	Ja
	Gehaktbal	Ja
	Gigantico	Nee
	Hamburger	Nee
	Jus bal	Ja
	Krokidel	Ja
	Pikante gehaktstaaf	Ja
Willie dokter	Bal met ui	Nee
	Gehaktballen	Nee
	Gehaktstaaf	Nee
	Hamburgers	Nee
	Kalfsballen	Nee
	Miniballetjes	Nee
	Soepballetjes	Ja
Van Osch	Gehaktbal	Nee
	Gehaktburger	Nee
	Gehaktstaaf	Nee
	Hamburger (kant en klaar)	Ja
	Hamburger (rundvlees)	Nee
	Mini gehaktbal	Nee
	Spek snek	Nee
	Stokburger	Nee
Van Lieshout	Berehap	Ja
	Bikfrik	Ja
	Frikandel	Ja
	Gehaktstaaf	Ja
	Goudfrik	Nee
	Hamburger	Ja
Ad van Geloven	Goukashkroket	Ja
	kalfsvleeskroket	Nee
	Kip saté kroket	Nee
	Vleesbitterballen	Ja
	Vleeskroket	Ja
Breti	Goulashkroket	Ja
	Saté kroket	Nee
	Vleesbitterballen	Ja
	Vleeskroket	Ja
Jumbo	Bamiblok	Nee
	Frikandellen	Nee
	Gehaktbal speciaal	Ja
	Kroketten	Ja
	Pikante gehaktstaaf	Ja
	Saucijzenbroodjes	Nee
	Vleesbitterballen	Ja
Elite	Boerenbrok	Nee
	Hamburger	Nee
	Hete donder	Nee
	Shoarmarol	Nee
Bakx	Fikandellen	Ja
	Grillburger	Nee
	Hamburgers	Nee
	Mexicano	Ja
	Mini-gehaktballetjes	Ja
	Ranchburger	Ja
Merk	**Snack**	**Bevat paarden-**

		vlees
Homeko	Bitterballen	Nee
	Bitterballen culinair	Nee
	Frikandellen	Nee
	Gehaktbal	Nee
	Goulashkroket	Nee
	Hamburgers	Nee
	Rundvleeskroketten	Nee
Aro	Frikandellen	Nee
	Hamburger	Nee
	Kroketten	Nee
	Vleesbitterballen	Ja
Metro	Amerikaanse hamburger	Nee
	Croquette classic	Nee
	Frikandellen	Nee
	Frikandellen extra	Ja
	Gehaktballen	Ja
	Hamburgers	Ja
	Rundvleesbitterballen	Nee
	Rundvleeskroket	Nee
	Vleesbitterballen	Ja
	Vleeskroket	Ja
Piet de Wit snacks	Gebraden rundergehaktballen	Nee
	Gebraden gehaktballen Hotel	Nee
	Gebraden gehaktballen kip	Nee
	Soepballetjes	Nee
	Soepballetjes rund	Nee
	Hamburger rundvlees	Nee
	Hamburger populair	Nee
	Kipburger	Nee
	Falafelburger	Nee
	Gebraden gehaktballen	Ja
	Haagse smulhappen	Ja
	Gebraden grove frikadellen	Ja
	Gewelde frikadellen speciaal	Ja
	Gebraden partyballetjes	Ja
	Gebraden Indische snackballetjes	Ja

Overige producten

Verschillende merken	Overige producten	Bevat paarden-vlees
	Knakworsten	Nee
	Rookworsten	Nee
	Saucijzenbroodjes	Nee
	Vers vlees	Nee
	Voorverpakte vleeswaren	Nee
	Worsten	Nee
	Worstenbroodjes	Nee

[1] www.wakkerdier.nl, oktober 2006

[2] Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, warenwet 1999

[3] www.wakkerdier.nl, oktober 2006

[4] Vee, Vlees en Eieren in Cijfers 2006, Statistisch Jaarrapport, CBS-PVE

[5] www.coldfood.nl, Het grote kroketten onderzoek, Oostzaan, oktober 2006

[6] http://nl.wikipedia.org/wiki/Paardenvlees, oktober 2006

[7] NRC: BSE-spook maakt 'gebakken paard' populair, 30 november 2000

[8] http://www.boerenbond.be/Hosting/Boerenbond/bb_site.nsf?open&unikey=/Hosting/Boerenbond/bb_site.nsf/0/F367A229E48471C8C1256F960049C066, Paarden horen thuis op het Vlaamse platteland, Lut De Bruyne, oktober 2006

[9] Functieanalyse diersystemen nu en in 2040, Werkgroep functieanalyse: André Aarnink (IMAG), Karel de Greef (ID-Lelystad), Tia Hermans (Alterra), Hans Langeveld (PRI), Renate Leopold (Alterra), Joke Luttik (Alterra), Wageningen/Lelystad 22 maart 2000

[10] Levensmiddelenleer, C.M.E. Catsberg, G.J.M. Kempen-van Dommelen, 2001 vijfde druk, eerste oplage

[11] http://nl.wikipedia.org/wiki/Paardenvlees, oktober 2006

[12] De voedselgids, Könemann, 1999 Nederlandstalige editie

[13] http://www.veevleesei.nl/ november 2006

[14] http://www.rlg.nl/adviezen/016/016.html, november 2006, Raad Landelijk gebied: Voor het kalf verdronken is: advies over de toekomst van dierhouderij in Nederland, 2001

[15] http://nl.wikipedia.org/wiki/Paardenvlees oktober 2006

[16] http://www.nrc.nl/W2/Lab/BSE/001130-d.html BSE-spook maakt 'gebakken paard' populair, 30 november 2000

[17] Vee, Vlees en Eieren in Cijfers 2006, Statistisch Jaarrapport, CBS-PVE

[18] http://www9.minlnv.nl/servlet/page?_pageid=438&_dad=portal30&_schema=PORTAL30#toc1, oktober, 2006

[19] http://www.pve.nl/paarden/, oktober, 2006

[20] http://europa.eu.int/eurlex/lex/SuiteLegislation.do?T1=V100&T2=V1&T3=V1&RechType=RECH_legislation&Submit=Zoeken, oktober, 2006

[21] http://wetten.overheid.nl/cgibin/sessioned/browsercheck/continuation=03572002/session=856276930508999/action=javascript-result/javascript=yes, oktober, 2006